

2. Документы и материалы по истории Белоруссии (1900-1917 гг.). Том 1.; под ред. В.Я. Перцева / АН БССР. Институт истории. – Минск, 1953.

3. Михневич Л.М. Торговля Белоруссии (1900-1970 гг.). – Минск: Наука и техника, 1973. – 224 с.

4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Фонд 311. – Воп. 1. – Спр. 72. – Спісок фабрык і заводаў, сокративших производство с 20 июля по 1 ноября 1914 г.

5. Экономика Белоруссии в эпоху империализма (1900–1917) / под ред. Г.Т. Ковалевского [и др.]. – Минск: Изд-во АН БССР, 1963. – 420 с.

6. Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. М – Пуд / Беларус. Энцикл.; Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 1999. – 592 с.

ВІЛЬНЯ Ў ПАЛІТЫЧНЫХ ПРАЕКТАХ І ЛІТАРАТУРНЫХ ТВОРАХ БЕЛАРУСАЎ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

Кедрык Т. В.

г. Мінск, БНТУ

Вільня з’яўляецца шматкультурным горадам, дзе можна знайсці знакі гістарычнай прысутнасці многіх народаў, але для літоўцаў, палякаў, яўрэяў і беларусаў Вільня стала горадам, поўным нацыянальных знакаў, сімвалаў і міфаў. Па словах паэта, літаратуразнаўцы, лаўрэата Нобелеўскай прэміі і слыннага віленчука Чэслава Мілаша: “У Еўропе няшмат гарадоў, якія б падлягалі пад такую міфалагізацыю, як Вільня. Пад міфалагізацыяй я маю на ўвазе гістарычныя легенды, неабавязкова адпаведныя фактам. Гісторыя гэтага гораду такая дзіўная, што проста пераносіцца ў казку. Так здаралася неаднойчы, і легенды змяняліся ў залежнасці ад таго, хто іх апавядае: літоўцы ці палякі, яўрэі ці беларусы”. [4, с. 67]

У XIX – пач. XX ст., калі ва Усходняй Еўропе ішоў працэс фарміравання мадэрных нацый, кожны з народаў, які здаўна пражываў на тэрыторыях былога Вялікага княства Літоўскага, ствараў корпус уласных нацыянальных сімвалаў, пантэон герояў і “месцаў памяці”. Так кожная з нацый “уявіла” (калі кіравацца вызначэннем нацыі Б. Андэрсана як “уяўнай супольнасці”) Вільню

“сваім” горадам і цэнтрам сваёй нацыянальнай культуры. Можна сказаць, што некаторыя сімвалы, як напрыклад Вострая брама, яднаюць хрысціян усіх нацыянальнасцяў, але нямала і такіх, якія раздзяляюць. Нават назва горада для кожнага народа гучала па-свойму – Вільня – для беларусаў, Wilno – для палякаў, Vilnius – для літоўцаў, Vilne – для яўрэяў. Вільня стала не толькі аб’ектам палітычных спрэчак нацыянальных супольнасцяў, якія бачылі горад “спрадвеку сваім”, але перш за ўсё, невычарпальнай крыніцай нахнення для стварэння мастацкіх твораў і літаратурных тэкстаў, якія сталі часткай “нацыянальнага канона” кожнага народу, які меў прэтэнзіі на горад.

У палітычных праектах і памкненнях дзеячаў беларускага адраджэння пачатку ХХ ст. Вільня выступае як цэнтр беларускага руху і магчымая сталіца дзяржавы, а ў беларускай літаратуры вобраз Вільні выконвае ролю нацыянальнай святыні, духоўнай сталіцы беларусаў, “крывіцкай Меккі” (У. Жылка), “беларускага Сыёну” (З. Бядуля). Цяжка знайсці беларускага паэта гэтага часу, які б не прысвяціў верша ці нават паэмы Вільні. Такім чынам, вобраз Вільні набывае рысы цэнтральнага элеменат міфалагемы “Радзімы”. Панятак “Радзіма” у нацыянальнай свядомасці ўтрымлівае не толькі тэрытарыяльны аспект, як абшар, заселены народам, але аксіалагічнае напаўненне. “Радзіма” выступае як комплексны панятак, які выклікае эмоцыі (любоў, захапленне і г.д.), з’яўляецца супольнай уласнасцю народа і транслюецца праз гістарычную міфалогію, мову, літаратуру, мастацтва і многае іншае. У літаратуры, а перш за ўсё ў паэзіі, замацоўваецца вобраз Вільні як “ідэальнага гораду”, “гораду-мары”. Тут паэзія шмат у чым абапіраецца на народную культуру ў якой Вільня выступала як квінтэсэнцыя найлепшага ўзору і ідэальнага вобразу, гораду як такога (напрыклад, народныя прымаўкі “Рабі пільна, то і тут будзе Вільня”, “Не адзін Юрка, што ў Вільні” [Цыт па: 6, с. 39]).

Звернемся да ролі і месца Вільні ў беларускіх палітычных праектах пачатку ХХ ст., калі ўзнікла магчымасць паспрабаваць зрэалізаваць свае мары аб ўласнай дзяржаўнасці ў канкрэтных палітычных формах.

Т. Снайдэр у сваім даследаванні станаўлення нацый ва Усходняй Еўропе “Рэканструяванне нацый: Польшча, Украіна, Літва, Бела-

русь (1569-1999 гг.)” піша, што літоўцы адразу пасля паўстання 1863 г. пачалі мэтанарікаваную працу па фармаванні нацыянальнай ідэі і ўласнай дзяржаўнасці, абапіраючыся на моўны чыннік і сялянскую супольнасць. У той час як беларусы і палякі звязвалі свае надзеі з аднаўленнем палітычных і культурных традыцый Вялікага княства Літоўскага, як супольнай шматнацыянальнай дзяржавы, якая аб’яднае ўсё насельніцтва краю. “У той час, калі новае пакаленне літоўскіх нацыянальных дзеячаў у 80-х–90-х гг. XIX ст. акрэслівала асобную літоўскую нацыю са сваёй адрознай гісторыяй, палякі і беларусы ў Літве разглядалі яе як геаграфічны і палітычны панятак. Для іх належаць да Літвы азначала захоўваць традыцыі Вялікага Княства. Шмат хто з іх не надаваў нацыянальнаму пытанню ніякай значнасці” [8, с. 180]. Да 1914 г. колішнюю сталіцу Вялікага княства Літоўскага марылі бачыць сваім палітычным цэнтрам літоўскія, беларускія і польскія дзеячы. Для яўрэяў – найбольш адметнай супольнасці гэтага гораду – яна была духоўнай сталіцай. Для чынавенства пры ўладзе – старажытным рускім горадам. Большасць школаў – рускамоўныя, большасць культурных будынкаў – рыма-каталіцкія касцёлы, больш за траціну жыхароў – яўрэі.

Літоўскія палітычныя сілы, якія актывізавалі сваю дзейнасць пасля рэвалюцыі 1905 г. заклікалі да абвешчэння літоўскай аўтаноміі ў этнаграфічных межах у якія ўваходзіла Вільня і Віленшчына, хоць па дадзеных перапісу 1897 г. у горадзе пражывала толькі 2% літоўцаў [Цыт. па 8, с. 203] Беларускія нацыянальныя дзеячы вялі ў Вільні ня меншую працу за сваіх супернікаў-літоўцаў. На пачатку XX ст. правы беларусаў на Вільню адстойвалі сацыялісты – найчасцей выхадцы з польскамоўных рыма-каталіцкіх шляхецкіх сем’яў. Менавіта яны сталі тымі, хто стварылі першыя палітычныя партыі, выпускалі беларускія газеты “Наша доля” і “Наша ніва” і напісалі шматлікія творы беларускай літаратуры.

Першая сусветная вайна прыўнесла ў палітычную сітуацыю краю яшчэ аднаго моцнага гульца – Германію, з дапамогай якой нацыі імкнуліся дасягнуць сваіх палітычных мэтаў і заявіць права на ўласную дзяржаўнасць. У ходзе ваенных дзеянняў беларускія землі апынуліся па два бакі фронту і ў нямецкай зоне акупацыі – зямлі Обер-Ост, Вільня заставалася цэнтрам беларускага руху. Сярод дзеячаў беларускага руху Вільні была пашырана ідэя стварэння

федэратыўнай з літоўцамі дзяржавы, фактычна адраджэння былога ВКЛ. Беларускі даследчык З. Шыбека лічыць, “што ідэі федэрацыі з літоўцамі былі блізкімі для беларусаў, бо яны разглядалі яе як адзін з рэальных сродкаў утрымання Вільні і дасягнення ў канчатковым выніку поўнай суверэннасці беларускай дзяржавы. Аднак немцы не падтрымалі беларускі канфедэратыўны праект, а пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. канчаткова адварнуліся ад яго і зрабілі стаўку на літоўскую нацыянальную дзяржаву” [10, с. 9]. У ліпені 1917 г. на сходзе віленскай інтэлігенцыі выступаў Іван Луцкевіч і казаў: “Вільня [ёсць] сталіцаю Беларусі” [Цыт па: 10, с. 10]. Іван Луцкевіч прытрымліваўся радыкальных поглядаў, Вільня была для яго самым любімым горадам. І Антон Луцкевіч у радыкалізме на той момант не адставаў ад брата. 22 ліпеня 1917 г. ён заявіў, “што літоўцы сталі для беларусаў нават большымі ворагамі, чым палякі” [3, с. 61-62].

3. Шыбека лічыць, што для віленскіх лідараў праект адраджэння ВКЛ са сталіцай у Вільні быў больш значным і лёсавызначальным, чым абвяшчэнне БНР у Мінску. “Падпісанне Брэсцкага міру і прызнанне Германіяй Літвы не пакінулі надзей на федэрацыю і віленская беларуская рада зрабіла стаўку на абвяшчэнне БНР са сталіцай у Мінску. Адною з прычын адстойвання ідэі федэралізму для дзеячоў беларускага руху стала разуменне ідэалагічнай важнасці Вільні і нежаданне яе губляць. Лідары БНР, абвясціўшы дзяржаву са сталіцай у Мінску не адмаўляліся ад прэтэнзій на Вільню і беларускія землі” [10, с. 12]. У Мемарыяле Народнага сакратарыята БНР імперскаму канцлеру Германіі ад 5 красавіка 1918 г. адстойвалася непадзельнасць беларускіх зямель і асабліва падкрэслівалася, што “горад Вільня знаходзіцца на беларускай тэрыторыі, акаляючым яго з боку Літвы паўкругам радыюсам 20-50 вёрст”. [1, с.79-80] У красавіку 1918 г. на перамовах паміж дэлегацыяй БНР і прадстаўнікамі літоўскай Тарыбы аб магчымым аб’яднанні Літоўскай рэспублікі і БНР у федэратыўную дзяржаву з палітычнай аўтаноміяй кожнага боку, менавіта пытанне тэрытарыяльнай прыналежнасці Вільні завяло перамовы ў тупік. З. Шыбека лічыць, што верагодна Мінск ва ўяўленнях віленскіх палітыкаў адпавядаў тактычным мэтам дасягнення беларускай дзяржаўнасці, а Вільня – стратэгічным, паколькі літоўска-беларуская дзяржаўнасць у тых умовах магла стаць больш жыццяздольнай і хутчэй атрымаць міжнародную падтрымку. “Віль-

ня лічылася імі неадрыўнай часткай незалежнай Беларусі і найлепшым горадам для патэнцыяльнай сталіцы суверэннай беларускай дзяржавы. Па сутнасці, і пасля абвяшчэння незалежнасці БНР Вільня заставалася кіроўным цэнтрам беларускага руху” [11, с. 177].

Прэтэнзіі беларусаў на Вільню заяўляліся і на міжнароднай арэне, так у Мемарыяле, які быў складзены М. Доўнар-Запольскім у Кіеве і перададзены часоваму дыпламатычнаму прадстаўніку Германіі пры ўрадзе УНР, выказвалася просьба аб захаванні тэрытарыяльнай цэласці краіны і падкрэслівалася, што “Адносна Вільні мы павінны напамніць, што гэты горад зараз – гэта разумовы цэнтр Беларусі, найбольш жыццёва ўсведамляючы ідэю беларускай дзяржаўнай незалежнасці” [1, с. 128].

Такім чынам, ні віленскія, ні мінскія, ні кіеўскія беларусы не адмаўляліся ад сваіх прэтэнзій на Вільню, якія вынікалі з імкнення да цэласнасці і непадзельнасці беларускіх зямель. Прычынамі немагчымасці ў тых умовах дасягнуць незалежнасці самастойна, па меркаванню З. Шыбекі з’яўляецца “недахоп падтрымкі народа, інтэлектуальных сілаў, уласнага войска і спрыяльных умоў пад нямецкай акупацыяй. А яшчэ беларусам не хапала той напорыстасці, якую дэманстравалі літоўцы” [9, с. 205].

Падпісанне Брэсцкага міру і рэвалюцыя ў Германіі змянілі палітычную сітуацыю, нямецкія войскі пачалі адступленне. Утрымаць Вільню літоўскі ўрад быў не ў стане і ў пачатку студзеня 1919 г. эвакуіраваўся ў Коўна, а Вільню 5 студзеня 1919 г. заняла Чырвоная Армія. Такім чынам, можна сцвярджаць, што нямецкая акупацыя беларускіх земляў 1915-1918 гг. ніяк не паспрыяла ажыццяўленню беларускай мары пра Вільню ў палітычнай плоскасці.

Палітычныя праекты дзеячаў беларускага адраджэння пачатку ХХ ст., дзе Вільня выступала важным элементам самастойнай дзяржаўнасці, шмат у чым іспіраваліся вобразам гораду, які быў створаны ў беларускай публіцыстыцы, літаратуры і мастацтве таго часу. У паэзіі быў створаны эмацыйны-эстэтычны і каштоўнасны вобраз горада, які мае непасрэднае дачыненне да фармавання нацыянальных сімвалаў і нацыянальных міфаў. С. Дубавец піша: “Вільня ў беларускай паэзіі непараўнальная. Няма іншага такога ўласнага імя, чый вобраз злучаў бы найлепшыя вершы ў

прадстаўнічую і дастатковую анталогію нацыянальнай паэзіі. Вільню ў гэтым сэнсе можна параўнаць хіба што з абсалютнымі вобразамі роднага слова, вёскі, маці або самой Беларусі. [2, с. 120] Горад у творчасці тагачасных пісьменнікаў паўстае адмысловым пасярэднікам-правадніком: паміж мінулым і сучаснасцю, росквітам і заняпам, надзеяй і сапраўднасцю. Да вобраза Вільні звярталіся Цётка, Янка Купала, Якуб Колас, З. Бядуля, М. Гарэцкі, Ф. Аляхновіч, І. Канчэўскі, М. Чарот. Але найбольш значны адбітак горад пакінуў у творчасці М. Багдановіча і У. Жылкі. Менавіта ў іх паэзіі замацоўваюцца сімвалы беларускай Вільні: Вострая Брама, Францішак Скарына і месца яго друкарні, плошча Лукішкі, дзе быў пакараны смерцю К. Каліноўскі, могілкі “Росы”, “Базыльянскія мур”, касцёл Святой Ганны, Замкавая гара.

У 1925 г. Антон Луцкевіч піша літаратуразнаўчы артыкул “Вільня ў беларускай літаратуры”, дзе аналізуе вобраз і месца горада ў паэтычнай творчасці яго сучаснікаў. Ён вылучае “Вільню мінуўшчыны”, якая найбольш ярка раскрытая ў творчасці М. Багдановіча, “Вільню сучаснасці”, якая ўвасабляецца ў творах Ф. Аляхновіча і “Вільню будучыні”, аб якой мараць у сваёй паэзіі З. Бядуля і У. Жылка.

З пункту гледжання А. Луцкевіча “першы ўнікнуў глыбей у жыццё места, захапіўся ім да глыбіні душы і знайшоў у ім дастойную апяванню красу – Максім Багдановіч” [5, с. 8] У сваіх вершах ён імкнецца ўхапіць “genius loci” Вільні, якая захавала сваё аблічча ў адвечных крывых вулках, старадаўніх будоўлях, касцёлах і цэрквах. У вершы Максіма Багдановіча “Пагоня” (1916) прысутнічала тое, што можна акрэсліць як спробу стварэння нацыянальнага сімвала, які мае старажытныя карані, сакральны змест і можа стаць фактарам яднання нацыі. Ён становіцца выява “Пагоні” на Вострай Бrame. “Упершыню пэўны элемент гісторыка-культурнага ландшафта горада трактуецца як сімвал новай Беларусі.” [7].

“Толькіў сэрцы трывожным пачую

За краіну радзімую жах,

Успомню Вострую Брамю святую

І ваякаў на грозных канях...

Усё лятуць і лятуць тыя коні,

Срэбнай збруяй далёка грымяць...

Старадаўняй Літоўскай Пагоні

Не разбіць, не спыніць, не стрымаць.” [Цыт па: 5, с. 9]

А. Луцкевіч, параўноўваючы Мінск і Вільню, піша, што першы вымушаны саступіць месца спрадвечнай сталіцы Беларусі, бо не мае таго, што мае Вільня: “ня мае жывое дагэтуль 600-гадовае гістарычнае традыцыі, ня мае відавочных памятнакаў даўнае культуры і мастацтва, а галоўнае – ня мае сваёй асаблівай Душы, якую мае надвялейская сталіца і якая вызірае з кожнае вулкі старых кварталаў Вільні” [5, с.5].

Вобраз “Вільні сучаснасці”, часу сацыяльных узрушэнняў і пераўтварэнняў, войн і рэвалюцый малое ў сваёй творчасці віленскі беларус Ф. Аляхновіч. У вершы “Ты, Вільня, мяне ўзгадала” ён называе горад то “маці”, то “мачаха”, маючы на ўвазе месца беларусаў у тагачасным горадзе.

“Ты, Вільня, мяне ўзгадала,

Тут сніў я дзіцячыя сны!..

Хоць мне была мачахай Ты,

Душы маёй боль задавала,

З-за вугла каменне кідала

Зь нязнанай, мо братняй рукі...

[...]

Ты – бедная родная маці,

У сэрцы тваім боль-туга...

Уцеху калі нам спазнаці?

Калі згіне гора-бяда?” [Цыт па: 2, с. 139]

У творчасці З. Бядулі і найбольш У. Жылкі Вільня сакралізуецца, атрымлівае рэлігійную метафорыку, праз якую выбудоўваецца пераемнасць мінулага, сучаснасці і будучыні гораду і народу. Так як у яўрэйскай традыцыі Сыён з’яўляецца сімвалам Ерусаліма і Зямлі Абяцанай, так З. Бядуля называе Вільню “беларускім Сыёнам” [5, с. 12], які яднае і вабіць да сябе беларусаў сучасных і беларусаў будучых.

У. Жылка ў цыкле “Вершы аб Вільні” таксама карыстаецца рэлігійнай сімволікай, але чэрпае яе з ісламу. Ён называе Вільню “крывіцкай Меккай” з якой беларуская ідэя была вымушана ўцячы ў Мінск, як прарок Мухамад у свой час у Медыну. Але як, згодна му-

сультманскай гісторыі, Мухамад вярнуўся ў Мекку, так і беларуская ідэя ў будучым вернецца ў Вільню ва ўсёй сваёй велічы і славе.

“Але ўжо лёс рукой няўхільнаю

Загад вызначае з вякоў:

Усё магутней б’е пад Вільняю

Прыбой нямоўкнучы з палёў...

Ўсё пераможней нестрыманае

Стыхіі шум і бурны круг...

О, места роднае, каханае,

Цябе залёе крывіцкі рух!” [Цыт па: 5, с. 13]

А. Луцкевіч завяршае свой артыкул развагамі пра будучыню Вільні і надзеі, як ён сам вызначае “ірацыянальнай”, на будучыню Вільні як беларускага гораду. “Уся гісторыя Вільні, колішняй сталіцы Літвы, стаўшаяся галоўным асяродкам беларускай культуры ад самага свайго заснавання, пасля абярнуўшаяся ў расаднік пальшчызны і – ў “рускую твердыню”, а цяпер ізноў абярненай у “czysto polskie miasto” – усе гэтыя змены ясна паказуюць, што нішто вечным лічыцца тут ня можа...” [5, с. 15].

Такім чынам, і ў палітычных праектах і літаратурнай творчасці дзеячаў беларускага нацыянальнага адраджэння пачатку ХХ ст. Вільні належыць адно з цэнтральных месцаў. І калі сацыяльна-палітычныя працэсы двух першых дзесяцігоддзяў ХХ ст. не далі магчымасці беларусам замацаваць за сабой палітычнае права на горад, то ў паэзіі, якая ўвасабляла нацыянальныя мары, вобраз Вільні, як беларускага гораду зрэалізаваўся. Вільня натхняла не толькі беларускіх паэтаў і пісьменнікаў пачатку ХХ ст., але праз усё ХХ ст. была і застаецца крыніцай мастацкіх вобразаў і памкненняў. “Віленскі міф” на доўгі час стаўся важнейшай ідэалагемай беларушчыны.

Выкарыстання крыніцы і літаратура

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі / Складальнік С. Шупа. Т. 1, кн. 1. – Вільня-Нью-Ёрк-Менск-Прага, 1998. – 850 с.

2. Вільня. Анталёгія беларускай паэзіі ХХ ст. // Arche. – № 5, 2003. – С. 120-211.

3. Гімжаўскас, Э. Беларускі фактар утварэння сучаснай літоўскай дзяржавы. 1915-1917 гг. / Э. Гімжаўскас // Гістарычны альманах. – Т. 11, 2005. – С. 57-70.
4. Мілаш, Чэслаў. Вільня / Чэслаў Мілаш // Arche. – № 5, 2003. – С. 67-73.
5. Навіна, Антон. (Луцкевіч, А.) Вільня ў беларускай літаратуры. / Антон Навіна. – Вільня, 1925. – 16 с.
6. Петкевич, Гендрик, Петкевич, Нина. Виленский текст: Вильня в творчестве белорусских поэтов / Гендрик Петкевич, Нина Петкевич // Kalba ir tarpkultūrinė komunikacija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009. – С. 39-43.
7. Смалянчук, А. Беларускія сімвалы Вільні. / А. Смалянчук. – [Электронны рэсурс]. Рэжым доступа: http://krytyka.by/by/page/science/historya-navuka/11020#_edn9 Дата доступа 01.09.2018
8. Снайдэр, Т. Спрэчкі за літоўска-беларускую Айчыну / Т. Снайдэр // Дзеяслоў. – №12, 2013. – С. 175-205.
9. Шыбека, З. Нарыс гісторыі Беларусі (1795-2002) / З. Шыбека. – Мн., 2003. – 490 с.
10. Шыбека, З. Чаму Вільня не стала сталіцай БНР? / З. Шыбека // Шляхамі БНР: Да 100-годдзя абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі. – Гродна, “ЮрСаПрынт”, 2018. – С. 7-21.
11. Шыбека, З.В. З гісторыі беларускіх мараў пра Вільню. Перыяд нямецкай акупацыі. 1915-1918 гг. / З.В. Шыбека // Гароды Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры: зб навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы. – Гродна, 2007. – С.170-179.